

УДК 164.031:111.82:141.12
DOI: 10.15587/2313-8416.2014.28950

ЛОГІЧНА МОЖЛИВІСТЬ ФЕНОМЕНАЛЬНИХ ЗОМБІ ЯК АРГУМЕНТ ПРОТИ МАТЕРІАЛІЗМУ

© Д. П. Сепетий

У статті розкривається один з найвпливовіших аргументів проти матеріалізму у сучасній філософії свідомості, аргумент зомбі. Розглядається і спростовується типове заперечення, ніби цей аргумент містить “передрішення спірного питання” на користь епіфеноменалізму. Пояснюється, як логічна можливість феноменальних зомбі узгоджується з позицією дуалізму-інтераціоналізму.

Ключові слова: свідомість, мозок, психічний, фізичний, феноменальний, зомбі, матеріалізм, дуалізм, епіфеноменалізм, інтераціоналізм.

In the article, one of the most influential arguments in the modern philosophy of mind, the zombie argument, is expounded and defended against the objection that it begs the question in favour of epiphenomenalism. Also, it is explained how the logical possibility of phenomenal zombies is consistent with interactionist dualism.

Keywords: mind, brain, mental, physical, phenomenal, zombie, materialism, dualism, epiphenomenalism, interactionism

1. Вступ

Чи є свідомість (психіка) підсистемою або аспектом функціонування фізичної системи людського мозку, чи особливо нефізичною реальністю, пов'язаною з мозком? Філософські дискусії навколо цього питання тривають протягом багатьох століть. В академічній філософії свідомості англословних країн вони розгорілися з новим запалом з 1970-х рр. після кількох десятиліть здавалося б безроздільного панування матеріалізму. Аргументи, висунуті К. Поппером, С. Кріпке, Т. Нагелем, Дж. Серлем, Ф. Джексонем, Д. Чалмерсом, Дж. Левіне та ін., свідчать про неможливість редукції свідомості (психіки) до фізичних процесів чи функцій мозку.

2. Постановка проблеми

Один з найвпливовіших і найбільш дискусійних аргументів проти матеріалізму називають аргументом зомбі. В аргументі стверджується, що ми можемо уявити і логічно послідовно мислити істот, які в усіх фізичних відношеннях повністю ідентичні людині, але цілком позбавлені свідомості як “суб’єктивного виміру”, – феноменальних зомбі. З цього робиться висновок, що оскільки ми не є такими зомбі, хоча й є з ними цілком ідентичними в усіх фізичних відношеннях, то те, що відрізняє нас від них – свідомість – є чимось нефізичним. У цій статті обговорюється проблема оцінки слушності аргументу зомбі у світлі одного з головних заперечень, що висувалися проти нього філософами-матеріалістами.

3. Літературний огляд

В сучасній філософії аргумент зомбі асоціюється насамперед з ім'ям відомого австралійського філософа Девіда Чалмерса, який у фундаментальній праці “Свідома психіка” [1] та кількох статтях [2–4] доклав багато зусиль для пояснення, захисту та поглиблення обґрунтування цього аргументу. Проте ми можемо знайти аргумент зомбі набагато раніше у впливовій праці Сауля Кріпке “Найменування та необхідність” [5].

Зокрема, розглядаючи відомий аргумент Декарта, в якому з логічної можливості існування свідомості без тіла робиться висновок про нетілесність (нефізичність) свідомості, Кріпке зауважував, що Декарт “міг би з таким же успіхом доводити той же висновок з засновку, що тіло могло б існувати без свідомості” [5]. Цим зауваженням Кріпке прямо формулює аргумент зомбі, хоч ще й не вживає цієї назви. Більша частина подальшої аргументації Кріпке щодо психофізичної проблеми, на прикладі відчуття болю та відповідального за нього стану мозку (припустимо, що це – збудження С-волокон) обертається не навколо власної тези Декарта (“що біль міг би існувати без відповідного стану мозку”), а навколо її “інверсії” – тези про те, що “стан мозку міг би існувати без ніякого болю” [5]. Кріпке робить також інші важливі пояснення, як от наступні:

“Проблема в тому, що прибічник теорії тотожності не вважає, що фізичний стан просто *продукує* психічний стан, а наполягає на тому, що вони є одним і тим самим...” [5] “Уявімо Бога, що створює світ. ... Здається, що для того, щоб зробити

так, щоб збудження С-волокон відповідало болю, або відчувалося як біль, Богу потрібно зробити щось додатково до створення збуджуваних С-волокон; Він має зробити так, щоб створені ним істоти відчували збудження С-волокон як біль, а не як лоскіт чи тепло, або взагалі ніяк, що очевидно Він також міг би зробити. Якщо Він справді міг би зробити ці речі, то відношення між створюваними Богом відчуттям болю та збудженням С-волокон не може бути тотожністю.” [5]

Типовою відповіддю матеріалістів (див., наприклад, статті Дж. Перрі [6] та Р. ван Гуліка [7]) є твердження, що аргумент зомбі *неявно* ґрунтується на прийнятті положення, яке якраз і є предметом дискусії, (*begs the question*), а саме: він *неявно передбачає* істинність епіфеноменалізму – теорії про те, що свідомість є нефізичним епіфеноменом (побічним продуктом) мозку і що вона не впливає на фізичні процеси.

Девід Чалмерс заперечував, що, по-перше, “...аргумент зомбі не є передрішенням спірного питання”, і, по-друге, “...аргумент зомбі не є аргументом на користь лише епіфеноменалізму”, оскільки “можливість зомбі сумісна з неепіфеноменалістським дуалізмом”, зокрема: “дуаліст-інтеракціоніст {тобто, прибічник теорії про те, що свідомість, будучи чимось нефізичним, впливає на фізичні процеси в мозку і через них – на поведінку людини} може визнати можливість зомбі, визнавши можливість фізично ідентичних світів, в яких фізичні причинні лакуни (які в дійсному світі заповнені психічними процесами) залишаються незаповненими або заповнюються чимось іншим аніж психічні процеси” [3].

Перше з цих тверджень Чалмерс намагався захищати посиланням на те, що аргумент зомбі “ґрунтується не на *одному* засновку, можливості зомбі, а радше на двох”:

1) “що зомбі є мислимими {conceivable}, приблизно у тому смислі що в ідеї зомбі немає апіорної суперечності”

2) “що якщо зомбі є мислимими у цьому смислі, то вони можливі” [3].

Проте такий захист є вразливим для критики, оскільки можливість зомбі, про яку тут йдеться – це логічна можливість, а логічна можливість феноменальних зомбі не означає нічого іншого крім як “що в ідеї зомбі немає апіорної суперечності”.

Отже, якщо аргумент зомбі є слухним, то твердження про те, що він не є передрішенням спірного питання, потребує іншого захисту. Також, потребує детального пояснення твердження про те, що аргумент зомбі не є аргументом на користь лише епіфеноменалізму, а є сумісним з інтеракціонізмом і, можливо, іншими нематеріалістичними теоріями.

4. Можливий захист аргументу зомбі

4. 1. Аргумент зомбі не *передбачає* (у смислі *begs the question*) істинність епіфеноменалізму чи хибність матеріалізму

Щоб аргумент не був передрішенням спірного питання, ми маємо спочатку абстрагуватися від

наших позицій у дискусії між матеріалізмом та альтернативними теоріями (зокрема, різними версіями дуалізму), тобто, виходити з того, що ми не знаємо, яка з цих теорій зрештою виявиться істинною. Можливо, аргумент, який ми розглядаємо, зможе їх розсудити.

Далі кожний з нас уявляє істоту, яка в усіх фізичних відношеннях є його точною копією: усі частини тіла і мікрочасточки, з яких воно складається, розташовані одна відносно одної точно так само, як в моєму чи Вашому тілі, між ними відбуваються ті самі фізичні (хімічні) взаємодії, вони здійснюють точно такі фізичні рухи. В жодному з цих процесів немає нічого суб’єктивного, є лише автоматичні фізичні взаємодії та рухи; жоден з елементів, які приймають в них участь, нічого суб’єктивно не переживає та не усвідомлює. Вся сукупність цих процесів є лише великою множиною чисто автоматичних взаємодій та рухів елементів, які нічого не відчувають і не усвідомлюють. У цій картині немає жодної вказівки на щось суб’єктивне (відчуття, емоції, мислення, бажання якими вони є для суб’єкта, як вони суб’єктивно переживається). З самої лише наявності таких елементів та процесів, кожний з яких нічого суб’єктивно не переживає, ніяким чином *логічно не може впливати, що дець у цій системі мусять бути суб’єктивні переживання*; в цій множині немає суб’єкта, який би їх переживав. Як зі складання (яких завгодно) чисел логічно не може скластися паровоз, так і будь-яке поєднання елементів, жоден з яких не має здатності до суб’єктивних переживань, і будь-яка динаміка автоматичних взаємодій та рухів таких елементів, логічно не складають суб’єкта, який переживає та усвідомлює. Навіть демон Лапласа (істота з з безмежно потужним розумом, яка здатна охопити своєю свідомістю усі фізичні факти про Всесвіт у будь-який момент часу і врахувати на цій основі усі подальші фізичні процеси у детерміністичному Всесвіті наскільки завгодно наперед), який володіє людськими поняттями свідомості (розуміє смисл, у якому ми вживаємо такі поняття як “біль”, “смуток”, “думка”, “бажання” тощо), не зміг би “зчитати” факти про суб’єктивні переживання ні з якої можливої множини фактів про автоматичні взаємодії й рухи елементів, жоден з яких не має здатності до суб’єктивних переживань, – йому потрібна була б *додаткова інформація* про те, як фізичні факти у *нашому світі* пов’язані зі станами свідомості.

Отже, немає ніякої логічної суперечності в тому, щоб мислити будь-яку множину фізичних елементів та процесів, що утворює тіло людини, як таку, що в ній відсутні будь-які суб’єктивні переживання. Але це і є феноменальний зомбі. Отже немає ніякої внутрішньої суперечності в ідеї зомбі. Отже, феноменальні зомбі логічно можливі.

В цьому міркуванні ми зовсім не згадували про матеріалізм, дуалізм тощо. Ми просто неупереджено розглянули питання про логічну можливість феноменальних зомбі, *якщо попередньо не приймати тієї чи іншої з конкуруючих онтологічних теорій*.

Зауважимо також, що якби феноменальні зомбі були логічно неможливими, то з цього випливало б, що епіфеноменалізм є не просто хибною, а логічно самосуперечливою теорією. Але, наскільки мені відомо, ніхто з опонентів епіфеноменалізму не вбачав у ньому самосуперечливу теорію. Якщо епіфеноменалізм не є логічно самосуперечливим, то феноменальні зомбі логічно можливі.

Здається, єдиною підставою, на якій опоненти аргументу зомбі закидають йому передрішення спірного питання, є те, що логічна можливість феноменальних зомбі суперечить матеріалізму. (Справді, якщо феноменальні зомбі логічно можливі, то з цього – у поєднанні з тим фактом, що ми, оскільки маємо свідомість, не є такими зомбі – логічно випливає хибність матеріалізму.) Але це абсурдна підстава, адже на такій підставі можна відхилити будь-який аргумент проти будь-якої теорії.

Справді, будь-який такий аргумент є твердженням (яке може бути поєднанням кількох простіших тверджень), яке ми вважаємо істинним і яке суперечить теорії, що є предметом дискусії, – з чого ми робимо висновок про хибність теорії. Якщо твердження про логічну можливість феноменальних зомбі є передрішенням спірного питання проти матеріалізму, то *будь-який аргумент проти будь-якої теорії є передрішенням спірного питання*, і якщо передрішення спірного питання є логічно некоректним способом аргументації (як про це говориться у підручниках з логіки), то *неможливі ніякі коректні аргументи проти жодної теорії*. Якщо це так, то неможливі також і коректні аргументи за якусь теорію: адже будь-який аргумент за якусь теорію є аргументом *проти* усіх альтернативних теорій і, отже, є передрішенням спірного питання проти них, і, отже, є некоректним. Таким чином виходить, що коректні аргументи взагалі неможливі! Якщо ж коректні аргументи (що не є передрішенням спірного питання) існують, то той факт, що твердження про логічну можливість феноменальних зомбі *суперечить* матеріалізму, *не означає*, що воно є передрішенням спірного питання проти матеріалізму, і, відповідно, що аргумент зомбі є некоректним.

Матеріаліст не може коректно відхилити аргумент зомбі на тій підставі, що логічна можливість феноменальних зомбі несумісна з матеріалізмом. Якщо міркування, які лежать в основі аргументу зомбі, правильні, то така несумісність означає хибність матеріалізму. А отже, матеріаліст, щоб коректно захистити свою позицію, мусить спростувати ці міркування, – тобто показати, як можливий логічний перехід від фізичних фактів до фактів про суб'єктивно-психічні стани/процеси. Досі нікому це не вдалося, і є вагомій підстави (докладно проаналізовані у відомій праці Дж. Левіне “Пурпурна імла” [8], а також у згадуваній раніше головній праці Д. Чалмерса [1]) вважати, що такий перехід неможливий.

4. 2. Логічна можливість феноменальних зомбі не означає істинність епіфеноменалізму

Зокрема, твердження про логічну можливість феноменальних зомбі не суперечить інтеракціонізму, оскільки воно є твердженням про *логічно можливі* світи, тоді як інтеракціонізм є теорією про наш *дійсний світ*.

Інтеракціоніст може цілком послідовно, без логічної суперечності, поєднувати твердження про логічну можливість феноменальних зомбі (логічно можливі такі світи, в яких вони могли б існувати) з твердженням про те, що у нашому світі (а також в усіх інших з тих логічно можливих світів, які є інтеракціоністськими) феноменальні зомбі неможливі в силу тих законів природи, які діють у ньому. Тобто, інтеракціоніст може, вважаючи наш дійсний світ інтеракціоністським, водночас визнавати, що логічно можливі неінтеракціоністські світи, в яких могли б існувати феноменальні зомбі.

Для прикладу, розглянемо одну з можливостей того, як інтеракціоніст може уявити і послідовно мислити логічно можливий світ феноменальних зомбі.

Уявімо, що існує дуже могутній демон, – всемогутній і всезнаючий у *межах фізичної реальності*. Він може миттєво дізнатися усі фізичні факти про Всесвіт (фізичне всезнання). І він може миттєво змінити усі фізичні факти так, як хоче (фізична всемогутність). Проте він не втручається у хід фізичних процесів у нашому Всесвіті. Натомість, у нього виникла забаганка створити інший, паралельний світ, який був би точною фізичною копією нашого світу і в якому відбувалися б усі точно такі самі фізичні події, як і в нашому світі, але з деяким відставанням у часі, – наприклад, на 5 хвилин. Знаючи абсолютно всю фізичну інформацію про наш Всесвіт, яким він був 5 хвилин тому, демон створив його точну фізичну копію – аж до кожної найменшої субатомарної мікрочастинки. Надалі він постійно (скажімо, кожну мільярдмільярдну долю секунди) відслідковує усі фізичні відношення і властивості усіх фізичних елементів цього паралельного світу, порівнює їх з відповідними фізичними відношеннями і властивостями усіх фізичних елементів нашого світу 5 хвилин назад, і якщо виявляє хоча б найменші розбіжності, миттєво їх усуває. В такому разі, в цьому паралельному світі існуватиме моя точна фізична копія, яка в усьому точно повторює усі мої дії п'ятихвилинної давності, і всередині якої відбуваються усі ті ж фізичні процеси, які відбувалися в моєму тілі 5 хвилин тому. Але ця істота, на відміну від мене, не має свідомості-психіки (як царини суб'єктивності, “феноменального простору”), а є феноменальним зомбі...

Чому ж визнання логічної можливості феноменальних зомбі (яке стосується не нашого світу, а логічно можливих світів), не виключає – у нашому світі – можливість істинності інтеракціонізму, але виключає можливість істинності матеріалізму? Власне, логічна можливість феноменальних зомбі *сама по собі* не виключає можливість істинності матеріалізму: якби наш світ

був світом феноменальних зомбі, то в ньому матеріалізм був би істинним (хоча й не було б нікого, хто б про це знав-усвідомлював). Можливість істинності матеріалізму виключається логічною можливістю феноменальних зомбі у поєднанні з тим фактом про наш світ, що у ньому є істоти, які мають свідомість-психіку. Оскільки феноменальні зомбі логічно можливі, і оскільки ми, не відрізняючись від них ні в чому фізичному, не є феноменальними зомбі, то те, чим ми від них відрізняємось – свідомість – є чимось нефізичним. А отже, матеріалізм є хибним.

Зауважимо, правда, що в сучасній філософії свідомості є особливо радикальний матеріалістичний напрям, елімінативізм, який заперечує існування свідомості як “суб’єктивного виміру”, і стверджує, що поняття відчуттів, емоцій, думок, бажань тощо є частиною хибної пояснювальної теорії – “народної психології”. З точки зору цієї теорії, наш світ є світом феноменальних зомбі і, отже, матеріалізм є істинним.

5. Висновки

Твердження про логічну можливість феноменальних зомбі є інтуїтивно дуже правдоподібним, оскільки в фундаментальних фізичних елементах та процесах, що утворюють людське тіло, немає нічого суб’єктивного; усі ці процеси просто відбуваються автоматично за законами фізики й хімії. Оскільки жоден з цих елементів та процесів не є чимось, що суб’єктивно переживає та усвідомлює, то будь-яка їх множина є лише множиною елементів та процесів, в якій немає нічого, що суб’єктивно переживає та усвідомлює. Множина усіх таких фізичних елементів та процесів, з яких утворюється тіло людини, мислима сама по собі, без додавання до неї свідомості або психічного суб’єкта (Я), є феноменальним зомбі, а не людиною. Опоненти аргументу зомбі не запропонували ніякого правдоподібного пояснення щодо того, чому, за припущення істинності матеріалізму, феноменальні зомбі можуть бути логічно неможливими – тобто, яким чином деяка множина позбавлених свідомості (як “суб’єктивного виміру”) елементів та процесів може разом складати щось, здатне до суб’єктивного переживання та усвідомлення. Тож аргумент зомбі є вагомим аргументом проти матеріалізму; разом з тим він залишає простір для дискусії між прибічниками різних нередукціоністських теорій свідомості, зокрема, епіфеноменалізму та інтеракціонізму.

Література

1. Chalmers, D. *The Conscious Mind* [Text] / D. Chalmers. – New York, Oxford: Oxford University Press, 1996. – 432 p.
2. Chalmers, D. Does Conceivability Entail Possibility? *Conceivability and Possibility* [Text] / D. Chalmers, T. Gendler, J. Hawthorne. – New York: Oxford University Press, 2002. – P. 145–200.
3. Chalmers, D. Imagination, indexicality, and intensions [Text] / D. Chalmers // *Philosophy and Phenomenological Research*. – 2004. – Vol. 68, Issue 1. – P. 182–190. doi: 10.1111/j.1933-1592.2004.tb00334.x
4. Chalmers, D. *The Two-Dimensional Argument Against Materialism* [Text] / D. Chalmers. – The Character of Consciousness. – New York: Oxford University Press, 2010. – P. 141–206. doi: 10.1093/acprof:oso/9780195311105.003.0006
5. Kripke, S. *Naming and Necessity* [Text] / S. Kripke. – Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1980. – 172 p.
6. Gulick, R. *Conceiving beyond Our Means: The Limits of Thought Experiments* [Text] / R. Gulick; S. R. Hameroff, A. W. Kaszniak, D. J. Chalmers (Ed.) // *Toward a Science of Consciousness III*. – London, Cambridge: MIT Press, 2000. – P. 13–22.
7. Perry, J. *Knowledge, Possibility, and Consciousness* [Text] / J. Perry. – London, Cambridge: MIT Press, 2001. – 237 p.
8. Levine, J. *Purple Haze: The Puzzle of Consciousness* [Text] / J. Levine. – New York, Oxford: Oxford University Press, 2001. – 204 p.

References

1. Chalmers, D. (1996). *The Conscious Mind*. New York, Oxford: Oxford University Press, 432.
2. Chalmers, D. (2002). Does Conceivability Entail Possibility? In T. Gendler and J. Hawthorne, eds., *Conceivability and Possibility*. New York: Oxford University Press, 145–200.
3. Chalmers, D. (2004). Imagination, indexicality, and intensions. *Philosophy and Phenomenological Research*, 68 (1), 182–190. doi: 10.1111/j.1933-1592.2004.tb00334.x
4. Chalmers, D. (2010). *The Two-Dimensional Argument Against Materialism*?. In D. Chalmers, *The Character of Consciousness*. New York: Oxford University Press, 141–206. doi: 10.1093/acprof:oso/9780195311105.003.0006
5. Kripke, S. (1980). *Naming and Necessity*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 172.
6. Gulick, R.; Hameroff, S. R., Kaszniak, A. W., Chalmers, D. J. (Ed.) (2000). *Conceiving beyond Our Means: The Limits of Thought Experiments*. *Toward a Science of Consciousness III*. London, Cambridge: MIT Press, 13–22.
7. Perry, J. (2001). *Knowledge, Possibility, and Consciousness*. London, Cambridge: MIT Press, 237.
8. Levine, J. (2001). *Purple Haze: The Puzzle of Consciousness*. New York, Oxford: Oxford University Press, 204.

*Рекомендовано до публікації д-р філос. наук Жадько В. А.
Дата надходження рукопису 31.10.2014*

Сепетий Дмитро Петрович, доцент, кандидат філософських наук, кафедра суспільних дисциплін, Запорізький державний медичний університет, пр. Маяковського, 26, м. Запоріжжя, 69035, Україна
E-mail – sepety@yahoo.com